

Årsmelding for 2016, Senter for medisinsk etikk (SME), UiO

Etikk i kommunehelsetjenesten (EIK)

Innhold

Ansatte i EIK i 2016.....	2
Aktiviteter.....	2
Tilbud om kompetanse- og kvalitetsutvikling; undervisning og annen formidling.....	3
Veiledning og undervisning	4
Nettsiden og informasjonsarbeid.....	5
Forskning: evaluering og videreutvikling av systematisk etikkarbeid	6
Forskning: praksisnærforskning på klinisk etikk.....	6
Samarbeid med KS.....	7
Samarbeid med Universitetet i Tromsø (UiT).....	8
Verv	8
Viktige oppgaver for 2017	8
Publikasjoner	9
Kronikker/mediakontakt	11
Undervisning og foredrag.....	12
Konferanseinnlegg.....	14
Årsregnskapet for EIK 2016	15
Vedlegg 1 - 5: årets kurs/konferanser	16

Ansatte i EIK i 2016

Lillian Lillemoen, forsker og prosjektleder, 85 % stilling knyttet til EIK.

Reidun Førde, professor med faglig og administrativt hovedansvar for SMEs arbeid med de kliniske etikk-komiteene (KEK) i helseforetakene, ca.10 % stilling knyttet til EIK.

Reidar Pedersen, forsker KEK og EIK, 30 % stilling i EIK.

Elisabeth Gjerberg, forsker, 50% stilling knyttet til EIK, fram til 1. april. Deretter jobbet Elisabeth 20% på pensjonistvilkår.

Morten Magelssen, forsker, 50 % stilling knyttet til EIK første halvdel av 2016, deretter 100 %.

Heidi Karlsen, forsker, 50% stilling i EIK.

Anne Kari Tolo Heggstad, forsker, 50% stilling knyttet til EIK, oppstart 1.april.

Totalt er det i 2016 brukt ca. 3,5 vitenskapelige årsverk.

I tillegg har EIK en fast administrativ stilling: førstekonsulent Kristin Weaver. Stillingen omfatter informasjonsarbeid og administrativ støtte både for seminarer, konferanser og generell drift.

Totalt er det brukt 0,5 administrativt årsverk.

Aktiviteter

Helse- og omsorgsdepartementet (HOD) er SMEs oppdragsgiver i arbeidet med etikk i kommunal helse- og omsorgstjeneste. Oppdraget fra HOD er langsiktig og omfatter følgende aktiviteter:

- Gi tilbud om kompetanseutvikling for ansatte, ledere og ressurspersoner som er involvert i systematisk etikkarbeid og etisk kompetanseheving i kommunehelsetjenesten.
- Veilede kommuner og institusjoner ved etablering og videreutvikling av systematisk etikkarbeid.
- Utvikle og formidle ulike typer læremateriell til bruk i kommunehelsetjenestens etikksatsning.
- Sørge for erfaringsutveksling og kvalitetssikring på tvers av kommunene gjennom en årlig nasjonal konferanse og egen nettside.
- Bistå kommunene med lokale følgeforskningsprosjekter/evalueringsprosjekter av deres lokale satsinger.
- Gjennomføre forskning om praksisnære og sentrale etiske utfordringer og håndtering av disse i kommunehelsetjenesten

Nytt for 2016 er det at man forutsetter et formalisert samarbeid med KS. Dette er beskrevet nærmere på side 8 av denne rapporten.

I det følgende gis det en oversikt over EIK-aktiviteter i 2016. Oversikten er organisert etter de ovenstående punkter.

Tilbud om kompetanse- og kvalitetsutvikling; undervisning og annen formidling

Vi har i 2016 arrangert følgende kurs og seminarer for ansatte, ledere og ressurspersoner i kommunehelsetjenesten:

Oppstarts- og erfaringsseminar for kliniske etikk-komiteer og etikkråd i kommunehelsetjenesten

Det årlige Erfaringsseminaret for kliniske etikk-komiteer (KEKK) og etikkråd ble i 2016 utvidet til å omfatte opplæring for kommuner som vurderte å etablere en etikk-komité eller etikkråd. Vi hadde 40 deltakere på seminaret, hvorav hele 30 stykker var fra kommuner som vurderte å etablere en komité. Evalueringen av kurset var veldig positiv og viste at mange fant det verdifullt å høre om erfaringene til de etablerte komiteene. Flere av deltakerne sa at de ble inspirert og fikk praktiske tips om hvordan å få til dette i sin kommune. Som dette eksempelet: *«Takk for et meget informativt seminar som gir oss et godt grunnlag for å presentere dette ‘hjemme’»*. Også deltakere fra allerede etablerte komiteer så på seminaret som positivt, men noen ønsket seg mer tid til erfaringsutveksling og faglig påfyll til de som har holdt på en stund. Dette tar vi med oss til Oppstarts- og erfaringsseminaret som planlegges i april 2017.

Se vedlegg 1 for program.

Master- og EVU-kurs

Senter for medisinsk etikk har jobbet lenge for å etablere kurs som deltakerne kan ta både som masteremner (studiepoenggivende) og som etter- og videreutdanning (EVU-kurs). I 2016 ble dette endelig en realitet og vi hadde første runde med to slike emner: Etikk i helsetjenesten (høsten 2016) og Veiledning av etikkrefleksjon i helsetjenesten (v ren 2016). Det tredje kurset, Innføring i medisinsk og helsefaglig etikk, vil ha oppstart v ren 2017. Det er et mer teoretisk rettet kurs.

Etikk i helsetjenesten er et 5-dagers kurs med fokus på klinisk etikk. Temaer og pensum er relevante for både spesialisthelsetjenesten og kommunehelsetjenesten, samt for både somatikk og psykiske helsetjenester. Dagene hadde ulike temaer. De første to dagene var innføring i klinisk etikk, dag 3 hadde tema autonomi, samtykke og tvang, dag 4 hadde tema etikk ved livets slutt og dag 5 hadde tema prioriteringsetikk (se vedlegg 2 for program med mer detaljer). Deltakerne på kurset var fra mange deler av helsetjenesten, og representerte mange ulike yrker, blant annet leger, prester, vernepleiere, sykepleiere, ergoterapeuter og hjelpepleiere. Evalueringen fra kurset var veldig god. Over 90% svarte at de var fornøyde eller svært fornøyde med de ulike dagene av kurset. De er også godt fornøyde med casegjennomgang og gruppearbeid. Flere kommenterer at det er gunstig med tverrfagligheten i deltakergruppen.

Veiledning av etikkrefleksjon i helsetjenesten er også et 5-dagers kurs, men det spenner over lenger tid. Dette er fordi det er et ferdighetsutviklingskurs hvor deltakerne forutsettes å praktisere etikkrefleksjon på sin arbeidsplass mellom samlingene. Mye av kurstiden brukes på praktiske øvelser, men det er også etikk-, refleksjons-, veiledningsteori og juss på programmet. De fleste av de 35 deltakerne på kurset arbeider i kommunehelsetjenesten, men ca. 10 personer kom fra spesialisthelsetjenesten. Evalueringen av kurset var svært god. På en skala fra 1-5 med spørsmål om hvordan deltakerne vurderer undervisningsopplegget som helhet, der 1 er dårligst og 5 er best, ligger snittet på 4,2. De trekker fram viktigheten av øvelse og gode kursholdere.

Se vedlegg 3 for program.

Innføringskurs i praktisk etikkarbeid i helsetjenesten

Senter for medisinsk etikk arrangerer årlig et innføringskurs i praktisk etikk. Målgruppen er nye medlemmer av kliniske etikk-komiteer i spesialist- og kommunehelsetjenesten, samt andre som jobber med systematisk etikk i kommunehelsetjenesten (for eksempel etikkveiledere). I 2016 slo vi Innføringskurset sammen med master/EVU-kurset Etikk i helsetjenesten. Det ble lagt opp til at de som ønsket innføringskurs deltok på de to første dagene av kurset, hvor programmet liknet på tidligere års innføringskurs. Noen av de som deltok på innføringskurset ønsket og fikk lov til å gå videre på hele kurset (alle 5 dager). Også her var evalueringene svært gode, med over 90% som er fornøyde eller svært fornøyde. Det planlegges å følge samme mal for innføringskurset i 2017.

Se vedlegg 2 for program

Fagdag i etikk og etikkarbeid

Som et ledd i et forsøk på å nå de nordligste fylkene bedre, arrangerte vi en fagdag i etikk i Tromsø, 31. august 2016. Programmet var en forkortet versjon av innføringskurset, og målsettingen var erfaringsdeling, kompetanseutvikling og nettverksbygging. Målgruppen var etikkveiledere og ressurspersoner i etikk i Finnmark, Troms og Nordland. 33 personer var påmeldt, mest sykepleiere og hjelpepleiere, og med stor overvekt fra Tromsø kommune og Troms fylke. Evalueringen av dagen viser at denne type opplæring trengs, flere ser behov for mer opplæring fra Senter for medisinsk etikk. Lillian Lillemoen (kursholder) får positiv tilbakemelding på opplæring i SME-modellen og på en forståelig tilnærming til stoffet.

Se vedlegg 4 for program.

Nettverkssamling for etikkveiledere

Senter for medisinsk etikk arrangerte 10. mai 2016 for første gang en nasjonal nettverkssamling for etikkveiledere i helsetjenestene. 58 etikkveiledere deltok på denne samlingen. Det ble diskutert hvordan Senter for medisinsk etikk sammen med etikkveiledere ute i helsetjenesten kan utforme et nasjonalt nettverk, hva som skal være innholdet for nettverket, og hvordan møteformen fremover bør være. Tilbakemeldingene fra deltagerne gikk ut på at et slikt nettverk bør være en arena for erfaringsutveksling, faglig påfyll og inspirasjon. Et flertall ønsket én samling årlig (arrangert av SME), gjerne i tilknytning til en konferansedag, og gjerne lokale nettverkssamlinger i tillegg. Det ble også tatt til orde for å opprette en nettside/ressursside (se neste side) og at SME kunne påvirke nasjonale myndigheter slik at ansvar for lokalt nettverk ble tillagt utviklingssentrene for sykehjem og hjemmesykepleie. Nettverkssamlingen fikk en positiv evaluering av deltagerne.

Se vedlegg 5 for program

Veiledning og undervisning

SME har i 2016 vært i kontakt med, og veiledet flere kommuner som har ønsket å etablere KEKK/etisk råd, etikkrefleksjon og/eller for å evaluere etikksatsningen. Vi har også bistått KEKKer i drøftinger av vanskelige pasientsaker. Alle de vitenskapelige ansatte i EIK gruppa er medlem av en klinisk etikk-komité.

Vi har hatt foredrag på forskjellige arenaer i helsetjenesten, både kommunale og i spesialisthelsetjenesten. Som eksempler fra kommunehelsetjenesten (eller overlappende nivåer) er:

- Ål kommune: Fagdag for ressurspersoner i Hallingdal i demensomsorgens ABC. Systematisk etikkarbeid i praksis – hvorfor og hvordan?
- Foredrag om behandlingsbegrensning ved seminar for sykehjemsansatte.

I tillegg til kurs og konferanser vi selv har arrangert har vi bistått andre kursarrangører, kommuner og institusjoner med foredrag om etikk. Som eksempler nevnes:

- Forelesing på fagdag i fellesarrangement mellom sykehuset, kommunen og Pasientombudet i Førde.
- “Etikk ved antibiotikabehandling på sykehjem”. Kurs om antibiotikabruk i sykehjem, Primærmedisinuka, Oslo.

Vi har også bistått med undervisning om etikk ved utdanningsinstitusjoner. Noen eksempler:

- Undervisning om advance care planning for sykepleiere som tar videreutdanning i eldreomsorg, Lovisenberg diakonale høyskole
- Undervisning i etikk og etisk refleksjon på master i helsefag - Universitetet i Tromsø.

Flere eksempler på innlegg, foredrag og undervisning finnes i oversikten på side 12-15 i denne rapporten.

Søknad til Norgesuniversitetet

Norgesuniversitet er et forvaltningsorgan under Kunnskapsdepartementet, som ved å finansiere utviklingsprosjekter ved universiteter og høyskoler, skal bidra til å fremme utvikling og bruk av teknologi for i læring og utdanning. Høsten 2016 søkte SME om midler fra Norgesuniversitetet til å utvikle en MOOC (Massive Open Online Course), et e-læringsprogram i helsefaglig etikk. Hensikten med MOOC'en SME ønsket å utvikle, var å bidra til større fleksibilitet i kursene våre. Gjennom et e-læringsprogram i etikk vil vi også kunne nå ut med etikkundervisningen til kommuner i hele landet. SME nådde ikke opp i konkurransen om å få prosjektmidler i 2016, men vi jobber med en ny søknad som skal sendes inn høsten 2017.

Nettsiden og informasjonsarbeid

Vi jobber hele tiden med forbedring av SMEs nettsider. Her finner de ansatte i helsetjenesten verktøy til bruk i praksis, artikler vi har skrevet fra vår forskning (i tillegg til en kortfattet norsk presentasjon av noen av disse), kasuistikker/drøftinger fra kliniske etikk-komiteer, årsrapporter og informasjon om de ulike komiteene, lenker til anbefalt lesing mm. Nytt av året er en ressurside dedikert til etikkveiledere. Denne siden er fortsatt under utvikling.

SMEs facebookside Etikk i helsetjenesten har over 1000 følgere og det legges jevnlig ut nyhetssaker, kronikker og invitasjoner til arrangement. Se: <https://www.facebook.com/sme.uio>

Etter ønske fra etikkveiledere i det nasjonale nettverket for etikkveiledere har vi laget en lukket facebookgruppe for disse. Der tenker vi at man skal kunne dele erfaringer, stille spørsmål til hverandre og til SME, lenke til aktuelle saker i nyheter eller arrangement. Gruppen har per idag 93

medlemmer, men vi er fortsatt i startgropa når det gjelder bruk av siden som ble etablert i november.
Se: <https://www.facebook.com/groups/673582786151302/>

Flere medlemmer av forskergruppen har bidratt i betydelig grad til skriving av læreboken Etikk og psykiske helsetjenester som er beregnet på ansatte og studenter. Denne vil utgis i 2017.
Forskergruppen har startet skriving av enda en lærebok, denne gang om klinisk etikk.

Forskning: evaluering og videreutvikling av systematisk etikkarbeid

Evaluering av Samarbeid om etisk kompetanseheving

SME fikk bevilget ekstra midler i 2015 for å evaluere prosjektet "Samarbeid om etisk kompetanseheving" (se tilskuddsbrev datert 10.6.2014). I den forbindelse har SME ansatt Heidi Karlsen (Halden kommune/KEKK-leder) og Morten Magelssen (lege/forsker ved SME). De har hatt ansvar for hver sin del av evalueringen. Karlsen har gjort fokusgruppeintervjuer med ansatte i helse- og omsorgssektoren som har vært deltakere i etikkaktiviteter på sin arbeidsplass, og to artikler fra dette publiseres etter planen i 2017. Magelssen har gjort to spørreskjemaundersøkelser, til henholdsvis kommunale kontaktpersoner for etikkprosjektet og etikkveiledere som har hatt ansvar for gjennomføring av etikkaktivitetene på sin arbeidsplass. Resultatene er publisert som to artikler.

Evaluering av kliniske etikkomiteer i kommunehelsetjenesten

Gjennomgang av arbeidet og strukturen til kliniske etikkomiteer i kommunehelsetjenesten. Studie bestående av telefonintervjuer med komiteens leder, samt analyse av årsrapporter fra 2012-2014. Publisert artikkel i Etikk i praksis.

Prosjekt i skolehelsetjenesten i Bærum kommune

Etikkrefleksjon i skolehelsetjenesten i Bærum kommune – nytt fagutviklings- og følgeforskningsprosjekt. SMEs forskere vil bidra til opplæring av helsesøstere og evaluering av prosjektet. Bærum kommune har tatt initiativ til prosjektet og driver det frem. Opplæringen starter i 2017.

Forskning: praksisnær forskning på klinisk etikk

Pasient/Pårørendestudien.

Intervjustudie av samtykkekompetente pasienter, og pårørende til ikke-samtykkekompetente pasienter i sykehjem om etiske utfordringer.

- Artikkel «How do nursing home residents and next of kin's experience life and living. What are the professional challenges?»; skriving pågår.

3IV-studien om livsforlengende behandling til sykehjemspasienter.

Dette er en studie som undersøker etiske utfordringer og beslutninger om livsforlengende behandling til sykehjemspasienter i sykehjem og i sykehus, og samhandlingen mellom de ulike nivåene.

- Artikkel om hvordan sykehusleger og sykehjemsleger samhandler rundt alvorlig syke sykehjemspasienter. Publisert i Tidsskrift for Den norske legeforening i 2017.
- Artikkel om hvordan sykehjemsleger og sykehjemsleger forholder seg til ressursbegrensninger hos alvorlig syke sykehjemspasienter. Artikkel under publisering.

ACP (advance care planning)-prosjektet

Dette er et prosjekt finansiert av Norges forskningsråd (NFR), med en PhD i 100 % stilling (tre år) og en postdoc i 50 % stilling (fire år).

Del 1 i prosjektet: Det er gjennomført en systematisk kunnskapsoversikt av ACP i sykehjem med fokus på implementering og evaluering. Artikkel basert på dette arbeidet er publisert.

Del 2 i prosjektet er to-delt:

- Det er gjennomført en kvalitativ studie basert på observasjon og kvalitative intervju. Studiens hensikt var å undersøke hvordan forhåndssamtaler gjennomføres i noen norske sykehjem, samt hvordan pasienter, pårørende og ansatte opplever det å delta i samtalene. Materialet er analysert og to artikler er publisert og skrijving av tredje artikkel pågår.
- Det er gjennomført en survey til alle norske sykehjem om nåværende praksis med forhåndssamtaler. Artikkel er akseptert for publisering i Tidsskrift for Den norske legeforening.

Del 3 i prosjektet: Dette er en intervensjons- og evalueringsstudie. Hensikten med studien er å utvikle en veileder for forberedende samtaler, implementere veilederen, evaluere effekten av implementeringen, samt undersøke erfaringene pasienter, pårørende og ansatte har med å delta i disse samtalene. Intervensjonsperioden var ferdig i juli/august 2016, med 4+4 deltakende sykehjem. Vi har hatt jevnlige møter for oppfølging, opplæring og erfaringsutveksling. Baseline data samt data etter fullført intervensjon er samlet inn og analysert. Det er også gjennomført individuelle intervju av pasienter, pårørende og helsepersonell om erfaringer med deltakelse i forberedende samtaler. I tillegg er det gjennomført fokusgruppeintervju med ansatte ved intervensjonssykehjem om synspunkter og erfaringer med forberedende samtaler. Det pågår analysearbeid og for tiden skrijving av tre artikler: Artikkel med utgangspunkt i baseline (T1) og data fra etter avsluttet intervensjon (T2); artikkel som presenterer intervensjonen; artikkel som presenterer erfaringene fra intervensjonsprosjektet. Den utviklede veilederen for forberedende samtaler har vært etterspurt og er derfor publisert i SMEs publikasjonsserie

(<http://www.med.uio.no/helsam/tjenester/kunnskap/etikk-helsetjenesten/manualer/acp-veileder190916.pdf>)

Søknad HELSEVEL

SME fikk i 2016 innvilget midler til et stort forskningsprosjekt der nasjonale anbefalinger for god pårørende involvering skal implementeres og evalueres systematisk. Prosjektet vil inkludere pasienter med en alvorlig sinnslidelse, deres pårørende og tjenester på ulike nivåer. Prosjektet finansieres av Norges forskningsråd (HELSEVEL) og planlegger oppstart høsten 2017.

Samarbeid med KS

I oppdragsbrevet fra Helse- og omsorgsdepartementet av januar 2016 forutsettes det at SME etablerer et formalisert samarbeid med KS. Dette er gjort og samarbeidsavtale ble skrevet og sendt oppdragsgiver i mai 2016. Samarbeidsavtalen skisserer oppgave- og rollefordelingen mellom SME og KS. I tillegg til samarbeidsavtalen har SME og KS hatt jevnlige møter. Noen av møtene har også inkludert de tre regionale veilederne som er ansatt av KS.

KS og SME har utarbeidet et omforent opplegg for undervisning, samt tre nyhetsbrev og et felles årshjul.

Samarbeid med Universitetet i Tromsø (UiT)

I forlengelsen av den arrangerte fagdagen i Tromsø har vi etablert et samarbeid med det helsevitenskaplige fakultet ved UiT for å utrede muligheten for å arrangere utvalgte deler av SMEs kurstilbud for ansatte i helsetjenesten i de tre nordlige fylkene. Utredningsarbeidet pågår og planlegges ferdigstilt i mai 2017, med intensjon om å kunne gjennomføre kurs i løpet av vår- og høstsemesteret 2018. For SME er målsettingen med samarbeidet å nå ansatte i helsetjenesten i de tre nordlige fylkene.

Verv

De faglige ansatte har vært representert i ulike komiteer og utvalg:

- Syv kliniske etikk-komiteer; fire i kommunehelsetjenesten og tre i helseforetakene.
- Rådet for sykepleieetikk.
- Varamedlem i Pressens Faglig Utvalg (PFU).
- Medlemmer/ledelse av doktorgradskomiteer.
- Styret i Tromsø mineskadesenter.
- Medlem av Idrettsmedisinsk etikk-råd i Norges idrettsforbund
- Medlem i Helse- og omsorgsdepartementets arbeidsgruppe om alvorlighet som prioriteringskriterium i helsetjenesten
- Medlem i fagjuryen til KS' etikkpris
- Medlem av forskningsetisk utvalg ved Universitetet i Oslo
- Medlem av det regjeringsnedsatte Samvittighetsutvalget, som i september la frem NOU 2016:13 Samvittighetsfrihet i arbeidslivet.
- Medlem av Helsedirektoratets arbeidsgruppe for faglige råd for ivaretagelse av pasienter i livets siste fase.
- Medlem i granskningsutvalget om medisinerer av topputøvere i langrenn.

I tillegg har flere vært referee/fagfelle for flere internasjonale vitenskapelige tidsskrift, og veiledere for stipendiater/forskerlinjestudenter/masterstudenter.

Viktige oppgaver for 2017

Kurs, undervisning og læremateriell

- Utvikle forslag til nasjonale anbefalinger for etikkarbeid i kommunal helse- og omsorgssektor.
- Oppstarts- og erfaringsseminar for kliniske etikk-komiteer i april: Vi håper å nå mange nye kommuner, samt tilfredsstillende ønskene fra de etablerte komiteene. Vi har kontakt med flere av kommunene som var på seminaret i 2016, og som jobber for å få på plass enten et etikkråd eller en klinisk etikkkomité.
- Ny søknad til Norgesuniversitetet for støtte til e-læringsprogram.
- Kurs i etikk for leger i alders- og sykehjemsmedisin, juni 2017.

- Videreutvikle og avholde master- og etterutdanningskurs i klinisk etikk (høst), innføring i medisinsk og helsefaglig etikk (vår) og veiledning i etikkrefleksjon (vår). I tillegg innføringskurs i klinisk etikkarbeid (samkjøres med førstnevnte kurs).
- Utrede muligheter for å etablere et eget masterprogram i medisinsk og helsefaglig etikk.
- Arbeide videre med lærebok i klinisk etikk

Veiledning og formidling

- Holde undervisning i klinisk etikk og metoder for etikkrefleksjon for kommuner og institusjoner som ønsker det. Vi har ambisjoner om å nå ut til større deler av landet, flere kommuner og flere tjenester innen kommunal helse- og omsorgssektor.
- Videreutvikling av nasjonalt nettverk for etikkveiledere.
- Videreutvikling av Facebookside og –gruppe og egen nettside for etikkveiledere.
- Starthjelp og rådgivning/løpende veiledning til nye KEKKer

Samarbeid

- Videreutvikle samarbeid med sentrale aktører: KS, utviklingssentre, sentre for omsorgsforskning, høghskolene, m.m.
- Videreutvikle og konkretisere samarbeid med Universitetet i Tromsø om utdanningstilbud i klinisk etikk.

Nye utviklings- og forskningsprosjekter

- Planlegge og igangsette forskningsprosjekt med følgeforskning på utdanning av etikkveiledere og oppstart av KEKKer
- Etikkrefleksjon i skolehelsetjenesten i Bærum kommune – opplæring.
- Planlegge og søke om støtte til ny studie om forberedende samtaler ("advance care planning", ACP), avgrenset til eldre mennesker med alvorlig kronisk helsesvikt. Helsetjenestenivåene som inngår er kommunale helsetjenester (fastleger, hjemmesykepleie, helsehus) og spesialisthelsetjeneste (akuttgeriatriske og medisinske avdelinger).

Gjennomgående ser vi at det er store behov og utforskede områder innen etikkarbeid i kommunal helse- og omsorgstjeneste. Ressursene SME får tildelt, avgjør hvor mye vi kan dekke og hvilke nye prosjekter vi kan igangsette.

Publikasjoner

- Bahu, Marianne Klungland; Førde, Reidun. Discussing End-of-Life Decisions in a Clinical Ethics Committee: An Interview Study of Norwegian Doctors' Experience. HEC Forum 2016 s. 1-12
- Blikshavn T, Husum TL, Magelssen M. "Four Reasons Why Assisted Dying Should Not Be Offered for Depression". *Journal of Bioethical Inquiry*, publisert på nett 8.12.2016.
- Flo, Elisabeth; Husebø, Bettina; Bruusgaard, Pernille; Gjerberg, Elisabeth; Thoresen, Lisbeth; Lillemoen, Lillian; Pedersen, Reidar. A review of the implementation and research strategies of advance care planning in nursing homes. *BMC Geriatrics* 2016 ;Volum 16.
- Fredheim OM, Ruud Hansen TW, Haugen G, Magelssen M. "Bør man kunne tilby keisersnitt ved trisomi 13 og 18?" *Tidsskrift for Den norske legeforening* 2016; 136(7): 630-632.

- Førde, Reidun; Norvoll, Reidun; Hem, Marit Helene; Pedersen, Reidar. Next of kin's experiences of involvement during involuntary hospitalisation and coercion. *BMC Medical Ethics* 2016 ;Volum 17.(1) s. 1-9
- Heggstad, Anne Kari Tolo; Nortvedt, Per; Christiansen, Bjørg; Konow-Lund, Anne-Sophie. Undergraduate nursing students' ability to empathize: A qualitative study. *Nursing Ethics* 2016.
- Hem, Marit Helene; Gjerberg, Elisabeth; Husum, Tonje Lossius; Pedersen, Reidar. Ethical challenges when using coercion in mental healthcare: A systematic literature review. *Nursing Ethics* 2016
- Lillemoen, Lillian; Syse, Irene; Pedersen, Reidar; Førde, Reidun. Er kliniske etikk-komiteer i den kommunale helse- og omsorgstjenesten bærekraftige?. *Etikk i praksis* 2016 ;Volum 10.(2) s. 127-140
- Magelssen, Morten. How details matter morally in the debate on conscientious objection. The case of Norway. I: *Jahrbuch Ethik in der Klinik* 9. Verlag Königshausen & Neumann 2016 ISBN 978-3-8260-6071-7. s. 343-350
- Magelssen, Morten. Prenatal Diagnosis and the Christian Health Professional. *Christian Bioethics* 2016 ;Volum 22.(3) s. 325-339
- Magelssen M, Gjerberg E, Pedersen R, Førde R, Lillemoen L. "The Norwegian national project for ethics support in community health and care services". *BMC Medical Ethics* 2016; 16: 70.
- Magelssen M, Gjerberg E, Lillemoen L, Førde R, Pedersen R. "Ethics support in community care makes a difference for practice". *Nursing Ethics*, publisert på nett 22.9.2016.
- Magelssen M, Pedersen R, Førde R. "Four roles of ethical theory in clinical ethics consultation". *American Journal of Bioethics* 2016; 16(9): 26-33.
- Magelssen M, Kaushal S, Nyembwe KA. "Intending, hastening, and causing death in non-treatment decisions: a physician interview study". *Journal of Medical Ethics* 2016; 42(9): 592-596.
- Magelssen M, Supphellen M, Nortvedt P, Materstvedt LJ. "Attitudes towards assisted dying are influenced by question wording and order: a survey experiment". *BMC Medical Ethics* 2016; 17: 24.
- Magelssen M, Nortvedt P, Solbakk JH. "Rationing at the bedside: Immoral or unavoidable?" *Clinical Ethics*, published online Jul. 10, 2016.
- Materstvedt LJ, Magelssen M. "Medical Murder in Belgium and the Netherlands". *Journal of Medical Ethics* 2016; 42(9): 621-624.
- Materstvedt, Lars Johan; Førde, Reidun. 'Dødshjelp': definisjoner, kliniske skillelinjer, og utviklingen internasjonalt 2011-2016. Omsorg: Nordisk tidsskrift for Palliativ Medisin 2016 (2) s. 9-13
- Magelssen M. "How details matter morally in the debate on conscientious objection. The case of Norway". Bokkapittel i: Frewer, Bergemann & Jäger, *Jahrbuch Ethik in der Klinik* 9, Würzburg: Königshausen & Neumann, 2016, p. 343-350.
- Molewijk, Albert Christiaan; Stokke, Ingvild; Pedersen, Reidar. Two years of moral case deliberations on the use of coercion in mental health care: Which ethical challenges are being discussed by health care professionals?. *Clinical Ethics* 2016 ;Volum 11.(2-3) s. 87-96

- Norvoll, Reidun; Hem, Marit Helene; Pedersen, Reidar. The Role of Ethics in Reducing and Improving the Quality of Coercion in Mental Health Care. HEC Forum 2016 ;Volum 29.(1) s. 59-74
- Norvoll, Reidun; Pedersen, Reidar. Exploring the views of people with mental health problems' on coercion: Towards a broader socio-ethical perspective. Social Science and Medicine 2016 ;Volum 156. s. 204-211
- Norvoll, Reidun; Pedersen, Reidar. Moral evaluation of coercion in mental health care – A qualitative study of patients' perspectives. Nursing Ethics 2016
- Ottersen, Trygve; Førde, Reidun; Kakad, Meetali; Kjellevoid, Alice; Melberg, Hans Olav; Moen, Atle; Ringard, Ånen; Norheim, Ole Frithjof. A new proposal for priority setting in Norway: Open and fair. Health Policy 2016 ;Volum 120.(3) s. 246-251
- Romøren, Maria; Pedersen, Reidar; Førde, Reidun. How do nursing home doctors involve patients and next of kin in end-of-life decisions? A qualitative study from Norway. BMC Medical Ethics 2016 ;Volum 17.(1)
- Pedersen, Reidar. Samtykkekompetanse. *Norsk elektronisk legehåndbok* 2016
- Stokke, Ingvild; Molewijk, Albert Christiaan; Pedersen, Reidar. Etiske utfordringer ved bruk av tvang i psykisk helsevern : når lovverk møter praksis. Tidsskrift for Norsk Psykologforening 2016 ;Volum 53.(2) s. 103-110
- Syse, Irene; Førde, Reidun; Pedersen, Reidar. Clinical ethics committees – also for mental health care? The Norwegian experience. Clinical Ethics 2016 ;Volum 11.(2-3) s. -81
- Thoresen, Lisbeth; Ahlzen, Rolf; Solbrække, Kari Nyheim. Advance Care Planning in Norwegian nursing homes-Who is it for?. Journal of Aging Studies 2016 ;Volum 38. s. 16-26
- Thoresen, Lisbeth; Lillemoen, Lillian. "I just think that we should be informed" - A qualitative study of family involvement in Advance Care Planning in nursing homes. BMC Medical Ethics 2016 ;Volum 17.(1) s. 1-13
- Thoresen L, Lillemoen L, Sævareid TLS, Gjerberg E, Førde R og Pedersen R. Veileder: Forberedende samtaler; felles planlegging av tiden fremover og helsehjelp ved livets slutt. ISBN 978-82-93544-00-5. <http://www.med.uio.no/helsam/tjenester/kunnskap/etikk-helsetjenesten/manualer/acp-veileder190916.pdf>
- Tønnessen, Siri; Lillemoen, Lillian; Gjerberg, Elisabeth. Refleksjonsgrupper i etikk: "Pusterom" eller læringsarena?. Etikk i praksis 2016 ;Volum 10.(1) s. 75-90

Kronikker/mediakontakt

- «Når pårørende blir helsepersonell. Per Nortvedt og Lillian Lillemoen. Tidsskriftet Sykepleien. 2016, 104 (2); 64-65
- «Å skynde seg langsomt, en konsekvens av plikt?» Trygve Johannes Lereim Sævareid, Lillian Lillemoen, Per Nortvedt. Dagens medisin 2016, 10, 02.
- «Hva er autonomiens grenser?» Per Nortvedt og Lillian Lillemoen. Tidsskriftet Sykepleien. 2016, 104 (11); 45-46
- «Å se pasienten handler ikke bare om tid. Barmhjertighet og forsvarlig helsehjelp krever mer enn kunnskap om fag og etikk.» Lillian Lillemoen og Per Nortvedt. Tidsskriftet Sykepleien. 2016, 104 (5).

- «Feilaktig skille mellom teori og praksis. Er det et motsetningsforhold mellom en akademisk skolering i etikk og en praksisorientert etikk?» Lillian Lillemoen og Per Nortvedt. Tidsskriftet Sykepleien. 2016, 25.04.
- “Dødshjelp som helsehjelp?” Morten Magelssen og Morten Horn. Morgenbladet, 18.11.2016
- “Giftsprøyten som ressurs sparende tiltak?” Morten Magelssen og Morten Horn. Morgenbladet, 4.11.2016
- “Dødshjelp og kampen om ord”. Morten Magelssen, Vårt Land, 5.10.2016
- “Samvittighetsfrihet er retten til å få være den man er” Morten Magelssen og Bjørn K. Myskja. Aftenposten, 6.9.2016
- “Barmhjertighetsdrap er ikke løsningen” Morten Magelssen, Morten Horn og Reidun Førde. Dagbladet, 1.9.2016
- Intervju av Dagens Næringsliv om avslutning av livsforlengende behandling. Reidun Førde. 20.01.2016.

Undervisning og foredrag

I tillegg til SMEs egen undervisning har vi hatt følgende oppdrag utenfor avdelingen:

Januar:

- “Hvilken betydning har etisk refleksjon – og hva skal til for å lykkes?” Presentasjon på fagdagen “Etikkarbeid i kommunehelsetjenesten – Hvordan drive etikkarbeid i en travel hverdag i egen kommune?” Akershus fylke. Morten Magelssen og Heidi Karlsen
- Møte om presseetikk i Amedia. Reidun Førde
- Foredrag om prioriteringsetikk i genetisk avdeling OUS. Reidun Førde.
- Introduksjonsforedrag for 5. semester-studenter medisin, UiO. Reidun Førde.

Februar:

- Foredrag i Kristiansand om etikkarbeid i Kommunehelsetjenesten. Reidun Førde.
- Møte Bærum sykehus om håndtering av uheldige hendelser. Reidun Førde.

Mars:

- Debatt om aktiv dødshjelp, Oslo Handelsgymnasium. Morten Magelssen.
- “Etiske utfordringer for rådgivende overleger i NAV”. NAV, Oslo. Morten Magelssen.
- Halvdagsseminar om etikkarbeid i helsetjenesten i Topplederutdanningen. Reidun Førde.
- Seminar om pårørenderollen på nasjonalt møte for Pasientombudene. Reidun Førde.
- Foredrag ved Nesodden seniorforening. Reidun Førde.

April:

- “Fosterdiagnostikkens etikk”. Presentasjon for barnemedisinsk avdeling, Oslo Universitetssykehus. Morten Magelssen
- “Innføring i bioteknologi”. Seminar for Kristelig folkepartis ungdom (KrFU), Kolbotn. Morten Magelssen.
- Foredrag i kurs om etiske dilemma ved ernæringsbehandling hos eldre. Reidun Førde.
- Foredrag om etikk og prioritering ved journalistutdanning HiOA. Reidun Førde.
- Seminar om ernæringsproblem hos eldre. Reidun Førde.

Mai:

- Advance care planning, - hva slags samtaler snakker vi om? Etikk og etikkrefleksjon. Fagdag i nettverk for sykepleiere i kommuner i Østfold som arbeider med «livets siste dager». Lillian Lillemoen
- “Dilemmaer ved informert samtykke i forskning”. Undervisning for forskere i Akutt klinikken, Oslo Universitetssykehus. Morten Magelssen
- Foredrag i allmennmedisinsk forening om etikk i portvokterrollen, Kongsberg. Reidun Førde.
- Foredrag om prioriteringsarbeid, Frambu. Reidun Førde.
- Seminar om behandlingsbegrensning for intensivsykepleiere, Rikshospitalet. Reidun Førde.

Juni:

- Forberedende samtaler i sykehjem. Fagdag for ansatte i helse- og omsorgstjenesten i Halden kommune. 10.6.2016. Trygve Johannes Lereim Sævareid.
- “Age assessment in adolescent migrants: ethical considerations”. The Soria Moria meeting for Pediatric Forensic Pathology and Clinical Forensic Medicine, Oslo. Morten Magelssen.
- “Etiske utfordringer ved antibiotikabruk”. Vår møte for Norsk infeksjonsmedisinsk forening og Norsk mikrobiologisk forening, Sandefjord. Morten Magelssen.
- “Etiske utfordringer for leger i NAV”, nasjonalt seminar for leger i NAV, Oslo. Morten Magelssen.
- Foredrag ved nasjonalt møte om etikkarbeid i Nederland. Reidun Førde.
- Foredrag ved nasjonalt møte i nyremedisinsk forening i Bergen. Reidun Førde.

August:

- Advance care planning. Videreutdanning for sykepleiere som tar videreutdanning i eldreomsorg, Lovisenberg diakonale høyskole. Lillian Lillemoen.
- Etikk og etisk refleksjon. Master i helsefag - HEL- 3100, Universitetet i Tromsø. Anne Kari Tolo Heggstad.
- Foredrag om KEK-arbeid ved stabsmøtet på Rikshospitalet. Reidun Førde.

September:

- Advance care planning, hva slags samtaler snakker vi om? Pasienter og pårørendes erfaringer og preferanser mht samtaler og medvirkning i beslutninger om helsehjelp. Master i avansert geriatrisk sykepleie (AGS), Avdeling for sykepleievitenskap, UiO. Lillian Lillemoen.
- Fagdager om beslutningsprosesser ved avslutning av livsforlengende behandling, Kingosgate bo- og rehabiliteringssenter, Oslo. Reidun Førde, Morten Horn og Anne Kari Tolo Heggstad.
- Foredrag om etikkarbeid ved ECEN-møte Leuven. Reidun Førde.
- Foredrag om behandlingsbegrensning ved seminar for sykehjemsansatte. Reidun Førde.
- Forelesing for utdanningskandidater i barneneurologi. Reidun Førde.
- Foredrag om behandlingsbegrensning ved seminar for sykehjemsansatte, Rikshospitalet. Reidun Førde.
- Forelesing for utdanningskandidater i palliasjon, Ullevål. Reidun Førde.
- Forelesing på fagdag i fellesarrangement mellom sykehuset, kommunen og Pasientombudet i Førde. Reidun Førde.
- Foredrag om pasientens helsetjeneste, sykehuset i Førde. Reidun Førde.
- Foredrag om prioriteringsdilemma i Åpen Høring i Stortinget. Reidun Førde.
- Etikk, juss og tvang i sykehjem - hvordan håndterer vi dette i det daglige? Etikkseminar, Oslo kommune, sykehjemsetaten. Reidar Pedersen.

Oktober:

- Ål kommune: Fagdag for ressurspersoner i Hallingdal i demensomsorgens ABC. Systematisk etikkarbeid i praksis – hvorfor og hvordan? Heidi Karlsen
- NSF's faggruppe i Geriatri og demens: Etikk og etisk refleksjon – erfaringer fra kommunal helse – og omsorgstjeneste. Heidi Karlsen.
- Etikk i sykehjem; samtykkevurdering og beslutninger. Fagdag, Østfoldpiloten i antibiotikaprojektet. Lillian Lillemoen
- Etikk på SYGO (kurs for utenlandske sykepleiere som mangler norsk autorisasjon), Høgskolen i Oslo og Akershus. Anne Kari Tolo Heggstad.
- "Etikk ved antibiotikabehandling på sykehjem". 28.10. 2016. Kurs om antibiotikabruk i sykehjem, Primærmedisinuka, Oslo. Morten Magelssen
- "Mennesket – mål eller middel?", på seminaret "Morgendagens designerbarn", Litteraturhuset, Oslo. Morten Magelssen.
- "Kliniske etikk-komiteer i et prioriteringsperspektiv". Helse i utvikling 16, Oslo. Morten Magelssen.
- Seminar om publisering som faglig medarbeider i Tidsskriftet. Reidun Førde.
- Foredrag ved seminar i Odense for helsearbeidere om moralsk stress. Reidun Førde.

November:

- Presentasjon av ACP intervensjonsprosjekt i sykehjem. Workshop Oslo Universitetssykehus, Ullevål. Lillian Lillemoen
- Forelesing for utdanningskandidater i barneonkologi Rikshospitalet. Reidun Førde.
- Forelesing om KEK-arbeid ved stabsmøtet DNR. Reidun Førde.
- Foredrag på seminar i regi av KEK AHUS. Reidun Førde.
- Samtykkekompetanse. Hva sier jussen, og hva sier etikken, når bruker ikke er samtykkekompetent? Seminar etikkveiledere Bærum kommune. Reidar Pedersen.

Desember:

- Arendal kommune: Fagdag for etikkveiledere. Vanskelige pårørende – eller pårørende som har det vanskelig? Heidi Karlsen.
- Etisk refleksjon - bruk av SME modellen. Fagdag for ansatte i helse- og omsorgstjenestene i Halden kommune. Lillian Lillemoen
- Etisk refleksjon - bruk av SME modellen. Fagdag for KEK Bærum sykehus. Lillian Lillemoen
- Foredrag om KEK-arbeid ved på stabsmøtet på Ullevål sykehus. Reidun Førde.

Konferanseinnlegg

I tillegg til innlegg på konferansene SME har arrangert (se vedleggene), har vi hatt følgende konferanseinnlegg:

- Foredrag om prioriteringsarbeid i KEK ved Open Forum Day / etikkkonferanse i Leuven. 7.9.2016. Reidun Førde
- Foredrag om pårønderollen i psykiske helstjenester EACME-konferanse Leuven. 9.9.2016. Reidun Førde.
- "Befolkningens holdninger til legalisering av aktiv dødshjelp. Resultater fra en ny spørreundersøkelse", Verdighetskonferansen, Oslo. 9.4.2016. Morten Magelssen.

- Forberedende samtaler på sykehjem – foreløpige funn fra en intervensjonsstudie. Den 14. landskonferansen i palliasjon, Stavanger 14.–16.9.2016. Lillemoen, Lillian; Thoresen, Lisbeth; Førde, Reidun; Pedersen, Reidar; Gjerberg, Elisabeth; Trygve Johannes Lerheim Sævareid.
- “Eutanasi – fra etikerens synspunkt”. 15.9.2016. Den 14. landskonferansen i palliasjon, Stavanger. Morten Magelssen.

Årsregnskapet for EIK 2016

Inntekter		
Inntekter fra oppdragsgiver (HOD)	3 200 000	
Andre inntekter	117 050	Bla. inntekter fra kursavgift
Andre inntekter UiO	352 545	Egenandel
Sum inntekter	3 669 595	
Utgifter		
Personalkostnader	2 690 862	
Reise, arrangement, seminar mm.	173 737	Bla. utgifter til kurs/konferanser
Drift inkl. lokaler (overhead)	804 996	
Sum utgifter	3 669 595	
Resultat	-	

Vedlegg 1 - 5: årets kurs/konferanser

Vedlegg 1

UiO • Institutt for helse og samfunn
Det medisinske fakultet

Erfarings- og oppstartseminar for kliniske etikk-komiteer og etikkråd i kommunene

Clarion Hotel & Congress Oslo Airport: 8. - 9.juni 2016

Målsetting: Motivere for fortsatt komitearbeid og fungere som en hjelp i oppstarten av nye komiteer.

Arrangør: Senter for medisinsk etikk (SME), Universitetet i Oslo

Kursansvarlige: Anne Kari Tolo Heggstad, Heidi Karlsen, Lillian Lillemoen, Morten Magelssen

Onsdag 8.juni 2016

11:00 – 12:00 Lunsj

12:00 – 12:30 Presentasjon av deltakerne – behov og ønsker

12:30 – 13:30 Hvilke funksjoner har en klinisk etikk-komité - erfaringer og utfordringer.

13:30 – 14:30 Etikkdrøfting i plenum

14:30 – 14:45 Pause med snacks

14:45 – 15:30 HLR og livsforlengende behandling, etiske problemer på sykehjem v/ Jo Telje

15:30 – 16:30 Hvordan kan etikkteorier brukes i etikkdrøftinger og hvilken betydning har de?

16:30 – 17:30 Etikkdrøfting i grupper.

17:30 – 17:45 Pause

17:45 – 18:15 Samtale om drøftingen i plenum.

19:30 Felles middag

Torsdag 9.juni 2016

09:00 – 10:00 Hvordan etablere en etikk-komité; hvem skal være med i komiteen?

10:00 – 11:00 Hvordan dokumentere etikkdrøftinger?

11:00 – 11:15 Pause

11:15 – 12:15 Etikkdrøfting i grupper.

12:15 – 12:30 Samtale om drøftingen i plenum.

12:30 – 13:00 SMEs rolle; behov og ønsker. Evaluering av arrangementet.

13:00 Lunsj

Vedlegg 2

Etikk i helsetjenesten

Samling 1: Innføring i etikk og etisk refleksjon.

12.september 2016

09:30 – 09:45: Velkommen v/Anne Kari Tolo Heggstad

09:45-10:30: Hva er etikk og hvorfor? v/ Reidun Førde

10:30-10:45: Pause med kaffe/te/frukt

10:45-11:00: Intro til gruppeøvelse om etisk refleksjon v/Lillian Lillemoen

11:05-12:00: Gruppeøvelse (m/ fokus på etisk problemstilling, tildelt case)

12:00-13:00: Lunsj

13:00-13:15: Gjennomgang av gruppeøvelsen i plenum

13:15-13:45: Innføring i systematisk etisk refleksjon med introduksjon av SME-modellen v/Lillian Lillemoen

13:45-14:45: Etikkdrøfting ved bruk av SME-modellen i plenum v/Morten Magelssen

15:00-15:30: Hvordan kan etiske teorier og prinsipper bidra i etikkrefleksjon/etikkdrøftinger v/Morten Magelssen

15:30-16:30: Gruppeøvelse (m/fokus på berørte parter, etiske verdier og prinsipper fra et tildelt case) inkl. pause

16:30-16:45 Oppsummering i plenum v/Morten Magelssen/Anne Kari Tolo Heggstad

13.september 2016

08.30-09.15 Systematisk etikkarbeid i praksis v/Anne Kari Tolo Heggstad

09.15-09.55: Erfaringer fra systematisk etikkarbeid: Hva fremmer eller hemmer etikkarbeid v/Heidi Karlsen

Kort pause

10.00-10.45: Hvordan kan kunnskap om helsejuss bidra i etikkrefleksjon/etikkdrøftinger? v/Jørgen Dahlberg

10.45-11.00: Pause med kaffe/te/kjeks

11.00-11.45: Pasientautonomi og vurdering av samtykkekompetanse v/Reidar Pedersen

11.45-12.30 Lunsj

12.30-13.15: Innføring i å lede etikkdrøfting v/Lillian Lillemoen

13.15-14.00: Innføring i å dokumentere etikkdrøfting v/Morten Magelssen

14.00-15.00: Gruppearbeid: Etisk refleksjon - å lede, delta i og dokumentere etikkdrøfting

15.00-15.30 Oppsummering av gruppearbeid v/Morten Magelssen

Samling 2 Etiske problemstillinger i helsetjenesten

31.oktober – Autonomi, samtykke og tvang

Ansvarlig for dagen: Reidar Pedersen, Tonje Lossius Husum og Anne Kari Tolo Heggstad

09.00-09.30 Hva er tvang? Definisjoner, forekomst og argumenter for og mot tvang v/Reidar Pedersen

09.30-10.30 Hva sier lovverket om tvang i somatikken og psykisk helsevern? Jørgen Dahlberg

10.45-11.45 Gruppearbeid: Med utgangspunkt i aktuelle etiske dilemmaer fra praksis knyttet til tvang i helsetjenesten

11.45-12.30 Lunsj

12.30-13.00 Pasienter og pårørendes syn på tvang og medvirkning v/Reidar Pedersen

13.00-13.15 Tvangsmedisinering v/Reidar Pedersen

13.30-14.00 Tvang innen psykisk helse – personalets erfaring med etiske utordringer v/Tonje Lossius Husum

14.00-14.30 Hvordan redusere bruk av tvang innen psykisk helse – alternativer til tvang v/Tonje Lossius Husum

14.45-15.45: Tvang i somatikken – sentrale dilemma og erfaringer med kapittel 4A v/Anne Kari Tolo Heggstad

1. november – Etikk ved livets slutt.

Ansvarlig for dagen: Morten Magelssen og Reidun Førde

Første bolk: Begreper og grenseoppganger, pårørendes rolle

09.00-09.45: Forelesning: Begreper ved livets slutt, etiske og kliniske grenseoppganger. v/Morten Magelssen

09.45-10.30: Drøfting av case i grupper

10.45-11.05: Samtale om case i plenum

11.05-11.30: Forelesning: Pårørendes rolle i beslutninger om helsehjelp. v/ Reidun Førde

11.30-12.15: Lunsj

Andre bolk: Advance care planning og pasientens beste

12.15-13.00: Forelesning: Forberedende samtaler for alvorlig syke i sykehjem og sykehus.

13.00-13.45: Drøfting av case i grupper

14.00-14.30: Samtale om case i plenum

Tredje bolk: Barnets beste, uenighet og beslutningsprosesser

14.40-15.10: Forelesning: Barnets beste og behandlingsbeslutninger i nyfødtdedisinen. Reidun Førde

15.10-15.30: Forelesning: Beslutningsprosesser ved avslutning av livsforlengende behandling. v/ Reidun Førde

2. november Prioriteringsetikk

Ansvarlig for dagen Reidun Førde og Morten Magelssen

Første bolk: Oversikt over prioriteringsfeltet

9.00-9.45: Norsk prioriteringshistorie ved Reidun Førde (inkludert dagens prioriteringsvirkemiddel)

10.00-11.00 Drøfting av et etisk dilemma etter kort innledning om de ulike nivåene for prioritering.

11.00-11.30 Drøfting av saken i plenum

11.30-12.15 Lunsj

Annen bolk: Hva skjer uten eksplisitte prioriteringer

12.15-13.00 Drivere for ressursbruk i helsetjenesten, interaktivt ved Reidun Førde

13.15-13.45 Områder med over- og underforbruk i norsk helsetjeneste? Gruppearbeid

13.45-14.30 Hva vet vi om over- og underforbruk av ressurser i norsk helsetjeneste? v/Olav Helge Førde, Senter for Klinisk Dokumentasjon.

Tredje bolk: Prioriteringer i klinikken. Hvilke verdier truer prioriteringsarbeidet?

14.45-15.30 Kliniske prioriteringer: hvilke verdier står på spill? Per Nortvedt

Vedlegg 3

Timeplan for Veiledning av etikkrefleksjon i helsetjenesten

ETIKK-VEI2016V / MEDETI 4310

10.02.10 (oppdatert d.d. 28jan2016)

09:00-10:00 Velkommen og kursinformasjon - Lillian Lillemoen & Bert Molewijk

10:00-11:00 Introduksjonsforelesning om etikk refleksjon (forelesning) – Marit Helene Hem

11:00-11:45 Lunsj

11:45-12:30 Etikk refleksjon i etikk refleksjonsgruppe (ERG) (demonstrasjon i plenum) – Lillian Lillemoen, Bert Molewijk, Marit Helene Hem

12:45-13:30 Hva er en god sak og et godt spørsmål for etikk refleksjon (forelesning) – Bert Molewijk

13:45-14:30 En god sak og et godt spørsmål (veiledet øvelse i små gruppe) - Bert Molewijk, Lillian Lillemoen, Elisabeth Gjerberg, Marit Helene Hem & Guro Bjerke Os

14:45-15:30 Dialog, normer, verdier (forelesning)- Lillian Lillemoen

15:45-16:30 Dialog, normer og verdier (felles seminar) – Bert Molewijk, & Lillian Lillemoen, Elisabeth Gjerberg, Marit Helene Hem & Guro Bjerke Os

11.02.16 (oppdatert d.d. 28jan2016)

09:00-09:30 Bruk av SME-metoden (forelesning) – Lillian Lillemoen

09:30-10:30 Bruk av SME-metoden (veiledet øvelse)- Lillian Lillemoen, Bert Molewijk, Elisabeth Gjerberg, Marit Helene Hem & Guro Bjerke Os

10:45-11:30 Organisering av etikk refleksjonsgrupper (forelesning) – Lillian Lillemoen

11:30-12:15 Lunsj

12:15-13:15 Bruk av SME-metoden (veiledet øvelse) - Lillian Lillemoen, Bert Molewijk, Elisabeth Gjerberg, Marit Helene Hem & Guro Bjerke Os

13:30-14:15 Hva er en god fasilitator? (felles seminar) Bert Molewijk

14:30-15:15 Skrivning av referat (forelesning) - Morten Magelssen

15:30-16:30 Gjennomgang av spørsmål om SME metoden og fasilitator rolle & evaluering (felles seminar) – Bert Molewijk, Lillian Lillemoen, Elisabeth Gjerberg, Marit Helene Hem & Guro Bjerke Os

11.05.16 (ingen endring)

09:00-10:00 Erfaringer med etikkrefleksjonsgrupper og litteraturgjennomgang (seminar) – Bert Molewijk & Lillian Lillemoen

10:15-11:00 Fag, etikk og jus (forelesning) – Reidar Pedersen

11:15-12:15 Fasilitering ved hjelp av SME-metoden (veiledet øvelse) – Lillian Lillemoen, Bert Molewijk, Elisabeth Gjerberg

12:15-13:00 Lunsj

13:00-13:45 Gjennomføring av etikk refleksjonsgrupper (forelesning) – Heidi Karlsen & Lillian Lillemoen

14:00-14:45 Erfaringer fra en PET-fasilitator (seminar) – Lillian Lillemoen & Bert Molewijk

15:00-16:00 Betydning av etikk refleksjonsgrupper for praksis (forelesning) – Lillian Lillemoen & Heidi Karlsen

12.05.16 (ingen endring)

09:00-10:00 Å etablere et godt miljø for etikk refleksjon (makt, trygghet) (forelesning) – Bert Molewijk & Lillian Lillemoen

10:15-11:15 Fasilitering ved hjelp av SME-metoden (veiledet øvelse) – Lillian Lillemoen, Bert Molewijk, Elisabeth Gjerberg

11:15-12:00 Lunsj

12:00-13:00 Konkretisering av normer og verdier (veiledet øvelse) – Lillian Lillemoen, Bert Molewijk, Elisabeth Gjerberg

13:15-14:15 Bruk av tid og hvordan avslutte etikk refleksjonsgrupper (seminar)- Lillian Lillemoen & Bert Molewijk

14:30-15:15 Dialog versus diskusjon (forelesning) – Lillian Lillemoen & Bert Molewijk

15:30-16:30 Evaluering og gjennomgang av arbeidskrav (seminar)- Lillian Lillemoen & Bert Molewijk

14.06.16 (ingen endring)

09:00-10:00 Erfaringer fra etikk refleksjonsgrupper og litteraturgjennomgang (seminar)- Lillian Lillemoen & Bert Molewijk

10:15-11:15 Presentasjon av Sokratisk dialog (forelesning) – Bert Molewijk & Lillian Lillemoen

11:15-12:00 Lunsj

12:00-13:00 Om videre etikkarbeid i institusjon (seminar)- Lillian Lillemoen & Bert Molewijk

13:15-14:15 Fasilitering ved hjelp av Sokratisk dialog (veiledet øvelse) – Bert Molewijk, Lillian Lillemoen, Elisabeth Gjerberg

14:30-15:30 Helselovgivning (forelesning)- Jørgen Dahlberg

15:45-16:30 Felles sluttevaluering og informasjon om nettverksdag – Lillian Lillemoen & Bert Molewijk

16:30-16:17:15 Eksamensveiledning – Lillian Lillemoen & Bert Molewijk

Vedlegg 4

UiO • Institutt for helse og samfunn
Det medisinske fakultet

Fagdag i etikk og etikkarbeid

Tromsø 31. august 2016

Sted: Linken, Forskningsveien møtesenter, Sykehusveien 23, Tromsø

Kursledere: Bert Molewijk & Lillian Lillemoen, Senter for medisinsk etikk (SME), UiO

09:00 - 09:15 Velkommen; hvem er SME og hensikten med fagdagen.

09:15 – 10:00 Etikk og etisk problem; hvilke problem snakker vi om?

10:00 – 10:15 Pause

10:15 – 11:00 Etisk refleksjon; kjennetegn og metode for etisk refleksjon.

11:00 – 11:45 Arenaer for systematisk etikkrefleksjon; ERG og KEK.

11:45 – 12:30 Lunsj

12:30 – 13:15 Å fasilitere etikkrefleksjon.

13:15 – 14:15 Etikkrefleksjon; øvelse i plenum.

14:15 – 14:30 Pause

14:30 – 15:15 Erfaringer med etikktiltak og opplæring; behov?

15:15 – 15:45 SMEs rolle og tilbud; kompetanseutvikling og nettverk.

15:45 – 16:00 Avslutning og evaluering.

Vedlegg 5

Nettverksamling for etikkfasilitatorer

Fredrik Holsts hus Nedre Ullevål, 10. mai 2016

Målsetting: Etablere et nasjonalt nettverk for etikkfasilitatorer i Norge.

Arrangør: Senter for medisinsk etikk (SME), Universitetet i Oslo

Kursansvarlige: Bert Molewijk, Lillian Lillemoen og Marit Helene Hem

9:30 Velkommen, introduksjon.

10:00 Hvorfor et nasjonalt nettverk for etikkfasilitatorer? Utveksling av ideer, behov og forventninger fra deltakere. Erfaringer fra Nederland.

11:00 Hvordan bygge sterke strukturer for systematisk etikkarbeid i praksis. Erfaringer fra Telemark sykehus og Halden kommune.

11:45 Hva er relevant/ikke relevant for etisk refleksjon? Om sammenhengen mellom faglige og etiske problemstillinger.

12:30 Lunsj

13:30 Erfaringsdeling i grupper med fokus på utfordringer, tips og råd mht.:

- gjennomføring av grupper
- fasilitator rollen og bruk av metoder
- etikkrefleksjonens betydning for praksis

14:30 Etikkrefleksjon i plenum med bruk av SME metoden.

15:30 Samtale om etikkrefleksjonen og bruk av forskjellige metoder.

16:00 Pause

16:15 Oppsummering og evaluering; veien videre?

